

Kissné dr. Kovács Adrienne

Gondolatok az Őrség néprajzáról – Kárpát-medencei archaikus értékek

■ Az Őrség kezdetektől népünk *őrzője*, az ősi közösségi tudás letéteményese, kultúránk gazdagítója volt. Amit ma Őrségnek nevez a néprajz, az nem más, mint Alsó-Őrség. Trianon óta lassan ez a szó is elmaradván, Őrség lett a határon belül maradt néprajzi csoport neve.

Néprajzi kutatásaim újra és újra feltett kérdése: Mi marad? Vegyük számba, mi mindent adott az Őrség az egyetemes magyarságnak! Az is érdekes, mi menthető át a régmúlt értékeiből mai életünk valamely szálával kapcsolódva, összekötve.

Az Őrség a magyarság egyik legarchaikusabb tájegysége, néprajzi csoportja. Az archaikus elemek legtöbbször már a múlté, de igencsak méltóak arra, hogy ne feledjük őket; ugyanakkor az ősi tudás több eleme bűvópataként tovább él, illetve fel-bubukkan újra és újra. Csak vegyük észre! A szerves kultúra, a népi tudás, az egységes világkép térvesztésének idején több magyar etnikai csoportnál sajátos újraéledést tapasztalunk – ez persze nem azonos a régivel, de a nyomdokain halad. Ahol a tájegység és néprajzi csoport a nevében is hordozza az *öriz*, *megöriz*, *megóv* jelentéseket, különösen van értelme kérdeznünk. Keressük, emeljük ki a felgyűjtött, megismert archaizmusok közül a legfontosabbakat! Nézzük meg, mik azok, amik máig hatnak! Végül: milyen párhuzamok vizsgálhatók, milyen következtetések adódhatnak?

Jó tudni, hogy évszázadokra, sőt, évezredekre visszamenő kulturális értékek birtokosai vagyunk. A tárgyi néprajz alkotásai, a felbecsülhetetlen értékű szellemi-lelki tartalmak folklórban megmaradt gazdagsága formálta az alsó- és felsőöriek életét is. Van értelme egységben látni, hogy pl. egy régi kalácsütési hagyomány más helyen új változat létrejöttét szolgálhatta, és ha elszántak vagyunk, szolgálhatja ma is.

A Kárpát-medence magyar népi kultúrája viszonylag egységes, de épp a helyi változatokon keresztül él. A széleken maradt meg legtöbbször a régi tudás legértékesebbje, sosem a centrumban.

Ugyanezt tapasztaljuk Háromszékben, Kárpátalján, a Délvidéken és a Felvidék egyes helyein. Ha elődeink keze nyomát, meséit, mondáit keressük és találjuk, mindez nem elveszett örökség – hanem a miénk! Egy őrségi monda, egy magyarszombatfai népi kerámia – Harangozó Imre találó szavával: „lélekjárta tárgy” – ma is üzen. Ne feledjük, a XX. századi autentikus népi kultúra évezredek életének utolsó pillanatait mutatja meg nekünk. Egy szőttes, egy falvédő dédanyánk keze munkáját és egy népcsoport évszázadok alatt kikristályosodott ízlését, szépségigényét is őrzi.

Nem lehet elégszer tudatosítani a néprajz szerepét, mai legfontosabb feladatát: „Megismerés nélkül nem tudhatjuk soha, tegnapi kultúránkkal mit veszítettünk, s mit lett volna [lenne! – a szerző] érdemes eltenni belőle a mainál értelmesebb holnapokra.”¹ Nem mindig

Kástu,
emeletes
gazdasági
építmény
1972

látjuk elég világosan: ha egy adott nemzedék, pl. mi elhagyunk valamit a magyar hagyományból, nem biztos, hogy az utánunk jövők tudni fogják. Már nem tartjuk a hagyományos ünnepi szokásokat? Már csak ritkán vagy egyáltalán nem sütünk otthon karácsonyra, húsvétra kalácsot? De ettől még megőrzendők a dédnagymama/nagymama receptjei, és néhanapján használatba veendők. Ne menjen veszendőbe, ne múljon el nyomtalanul! Ha ez az igény bennünk és környezetünkben megvan, esélyük van az unokáknak megismerni és megszeretni azt a finom őrségi perecet, kalácsot. „Nem múlik el velem, ami bennem él”² – mondta Pál István, híres palóc dudás. Ha ebben a láncolatban szemléljük az életet, saját életünket is, tágabb horizontok nyílnak, sőt a mindennapi élet tenivalói is távlatot kapnak.

A népi kultúra legértékesebb elemeit az archaikus rétegekben kell keresnünk. „Az ősgondolkodás elemei finoman ma is itt vannak” – vallja vizuális antropológusunk, Kunkovác László.³ Ha figyelünk, ha meglátjuk, ma is fellelhetjük nyomait. Végigtanulmányozva az Őrség néprajzát (a manapság már nem idézett régi forrásokat is), saját gyűjtést, helyi amatőr gyűjtők leletmentő, aranyat érő munkáit, arra a következtetésre juthatunk, hogy az Őrség néphagyománya bőven hordoz *ősi vonatkozásokat*. Ezáltal is válhatott a „magyar táji-történelmi tudat sarkalatos részévé.”⁴ A szomszédság, Göcsej, Hetés, a Vasi-hegyhát, a Vendvidék, a szomszéd országok népeinek életében élt, él az áthatás, mégis, az őrségi népi kultúra

A gazda, az eresz alatt tárolt tüzelővel
1972

hordoz egy sajátosan ősi ízt. Lehet, hogy az idelátogató már csak a felszínt látja, tapasztalja, de azonnal megérezheti azt a harmóniát, amit a múlt kultúrája teremtett meg. Hogyan is?

Az egykori őrállók, a kora Árpád-kori, a középkori kiváltságos ősök leszármazottai élnek a történelmi Őrség területén, Felsőőrben és (Alsó)Őrség szűken vett tizenkilenc községében. Igen ritka a Kárpát-medencében, hogy egy tájegység magyar lakossága – bár időnként megfogyatkozva – *kontinuum* több mint ezer éve!

Legrégibb településformánk, a *szeres település* önmagában is ősiséget hordoz. A táj-termeszet-ember-építmény-életér legharmonikusabb kölcsönhatásában a nagycsalád, had, nemzetség hozta létre. Négy-öt porta épületegyüttese alkot egy szert, általában egy település öt-tíz szerből lett. A szerek közötti távolság változó, a régiek ritkásabbak, a későbbiek tömörültebbek. Legismertebb szeres település a hét szerből álló *Szalafő* (Templomszer, Felsőszer, Pityerszer, Papszer, Csergőszer, Gyöngyösser, Alsószer.) Őriszentpéter és kisebb helységek is őrzik az egykori településstruktúrát, ezáltal az ősiség máig ható jelenléte az idelátogatókat, házat vásárlókat is körülveszi, életüknek részévé is válik. A közismert dolgokat nem részletezem. Csak említsük meg a *kerített házat* (három oldalról beépített U alakú porta, pl. Pityerszer), az élelemtároló, remek rendszerű emeletes *kástut*, a hagyományos tejfeldolgozást, a fazekasságot.

Vegyük észre, hogy a középkori kőtemplomok és a fából ácsolt remeklések, pl. a *pankaszai harangláb* testvérei egymásnak: a teljességre törekvő emberi elme és kézművesség, anyagmegmunkálás teljesítményei. Kunkovác László képeinek az is értéke, hogy a skanzenné válás előtti időkben készültek, amikor még őrségi emberek éltek, dolgoztak a ma már muzeális épületekben.

A népi-paraszti táplálkozás őrségi alapétele, a *dődölle* az asszonyi tudás leleménye: hogyan lehet a „*semmiből*” is jóltartani a népes családot. A lisztes krumplipépet különféleképpen lehetett ízesíteni, asztalra adni.

Az őrségi gyűjtések tanúsítják, hogy igen sokáig (a XX. század közepéig) egy tálból fogyasztotta a család az eledelet. Együtt ültek le, együtt ettek, a táplálkozás abszolút közösségben valósult meg. Évezredes örökség. Burgenlandi anyanyelvi-néprajzi konferenciánkon (2017. június 10.) dr. Somogyi László, *A burgenlandi magyarság* című földrajzi-történelmi összefoglaló mű szerzője személyes gyermekkori élményeként számolt be erről.

Az Őrség népművészetét viszonylag szegényesnek tekintik a néprajz. Valóban az? Igaz, nincs látványos viselet, a kerámia is egyszerű mintázatú. *Egyszerűség* – megint

egy alapérték. A *vászon köcöle*, a lenvászon textilmű (kendert itt nem termesztettek), amit az asszonyok telente kézzel fontak-szöttek, teremtettek, ellátta a teljes paraszti háztartást a ruházattól az abroszig, ágyneműig. Különös felismerésekre juthatunk, ha a házi szövésű vászon díszítésének színvilágát tanulmányozzuk. Szembeötlő a fehérhez, a fehérén fehérhez való ragaszkodás. Megtapasztaltam, hogy a mai napig léteznek megőrzött, illetve használatban lévő darabok.

A *fehéren fehér hímzés* a legrégebbi időkre nyúlik vissza. A szekrénycsíkok fehér hímzése a legutóbbi időkgig megmaradt. A leghitelesebb forrás Avas Kálmánné, Páti Irén szavaival: „Az Őrségre az egyszerű fehér hímzés volt jellemző. Még a zsebkendőt is, a női ruhákat is csak fehérrel hímezték ki. A piros hímzés csak később terjedt el.”⁷⁵

A *kenyér*, a *hőkön* (kemence) *sült percc* régi kovászolási, dagasztási technikákat őrzi. A szorgos, eredményes munka szinonimájaként szóláshasonlat is létrejött: „*Úgy forgolódik, mint a perccsütő asszony!* Nagy nap volt a kenyérsütés ideje is. „Már 12–14 éves kislányokat is megtanítottak a *kenyérsütés tudományára*.”⁷⁶ Az is volt: tudomány! A híres őrségi fonott perccet kettős ágból fonták-hajlították, keksége a legősibb kelttésztaforma. A gyerekeket kiskortól bevonták a munkába.

A hagyományos *szellemi-lelki értékek* gyakran a régmúltból veszik eredetüket. A munkabírás, a szorgalom, a céltudatosság pl. a földszerzésben, a rend a napi munkák során és évszakonkénti folyamatosságában, a szentség tiszteletében, az ünnepek megbecsülésében egyaránt megmutatkozik.

Az emberélet fordulói: a születést, keresztelőt (*paszita*), a lakodalmat, a temetést *méltón* megülték. Ugyanúgy az éves ünnepkör jeles napjait elválasztották a hétköznapoktól. A karácsony, húsvét megünneplését is a szokásrend határozta meg. Hétköznap megküzdöttek az agyagos, sovány földdel, de ünnepelni tudtak! A munka becsülete életvégig kitartott, szólás is megőrököti: *A gazda soha nem teszi le a kapát, hanem kiesik a kezéből.*⁷⁷ Az ünnepeknek megadták a módját, legkiemelkedőbbek a *lakodalmak*, három-négy napig tartottak. Az utolsó napon az ún. gazdaasszony-lakodalomra került sor, ekkor vendégelték meg a főző-sütő asszonyokat.

A munka megbecsülése sosem maradt el. Volt hétköznap és volt ünnep. Tudták, hogy van kezdet és van vég, e két időnek különösen megadták a tiszteletet. A *vetőruha* (amiből a magot szórták a földre) szentségnek számított, volt, ahol a karácsonyi abroszt használták e célra. A kezdethez szentség tartozott. „Mikor az első marokkal eldobtuk a földre a magot, felsóhajtottunk:

»Jézus nevében!«”. Endrődi keresztanyám így kezdett a dagasztáshoz: „Uram, Jézus, segíts!”⁷⁸ A szentség a napi élet része volt.

Párhuzamok mutatkoznak az egész Kárpát-medencében. A tisztaság alapkövetelmény volt. „Ha foltos [varrással javított] a ruha, az nem szégyen, csak tiszta legyen!”⁷⁹ Az őrségi asszonyok párolás-mosása külön tanulmányt érdemelne. A kéz-láb-derékszaggató munkát (pl. hideg patakban állni, dolgozni) a legegyszerűbb körülmények között is a máig mutatón megőrzött igényesség írta elő – íratlanul. „Akármilyen szegényes volt is az az ebéd, vacsora, az asztalon abrosz mindig volt, sőt mindig *fehér és tiszta*. Nagyon tartották, hogy csupasz asztalról (terítetlen asztalról) nem szabad enni.”⁸⁰ Nem mehetünk el szó nélkül az őrségi tiszteletet parancsoló értékrendje, gondolkodása mellett.

Többször volt szó a *kezdet és vég* számára megadott tiszteletről. Az őrségi születés, keresztelő és temetés szokásrendjére tekintve mutatom ezt be. A *szülés idején* sok helyütt a segítő asszonyok az asztalt karácsonyi abrosszal fedték be, szentelt gyertyát tettek az asztal közepére.⁸¹ A szakrális teret a csak ünnepkor, akkor is csak karácsonykor használt abrosszal, egy szál gyertyával képesek voltak megteremteni. A világmindenséggel *egynek* lenni, betagozódni a rendbe: az élet első pillanatától megadták ezt az új életnek.

A *keresztelő* nagy ünnep volt. Több komapárt választottak, a főkömaasszony volt a mai értelemben vett

Tóka,
az udvarba
mélyített
tehénytató
1972

keresztanya, kiemelt szerepkörrel. Ő sütötte a keresztelőlakomára, a *paszitára* a *nagyperecet*, egy hatalmas, kerek kalácsot, amelynek a közepébe sült tyúkot helyeztek.

A keresztszülők ajándékát *korozsmának* nevezték. Hogyan adták át ünnepi módon? A korozsmapénzt rátették egy tányérra, amelyet egy lenvászon ruhába kötöttek úgy, hogy a közepén egy pohár bor volt. Ezt a gyermek egészségére köszöntette a keresztapa. A keresztanya ruhaajándékot adott.

Őrségi adat, hogy a keresztelőre menet a rokonság betért a kocsmába. A csecsemőt az asztal közepére tették, míg ittak egy pohárral az egészségére. Azt mondták, azért, hogy *szokjon a vidámsághoz* a gyerek.

Látható a születés, a keresztelő nagy tiszteletben tartása, az új élet és a szülők megbecsülése. Az idősebbek figyelemmel voltak az ifjak fejlődésére, nevelésére. Molnár V. József gyűjtéséből egy őrségi és göcseji szokást emelek ki: „Az őrségi és göcseji öregek néhány emberöltővel ezelőtt lefekvés előtt megmutatták a kisgyermeknek az Északi Sarkcsillagot, hogy nyugodt álmuk adódjék.”¹² Egyek vagyunk a világgal, a világmindenséggel, a gyereket bevonták föld és ég megismerésébe. A jó álmot ez adhatja.

Ahogy tisztelték a régiek az élet kezdetét, ugyancsak méltóságteljesen viseltettek az élet végével kapcsolatban is.

A temetés körüli teendők közül a felravatalozás már nincs, a virrasztás már csak részben van szokásban,

Harangláb
Pankaszon
1972

elemeinkben még tovább élve. „Szépen lefogták a halott szemét, *fehér* kendővel felkötötték az állát. A kezét minden halottnak összekulcsolták, kezébe *fehér* zsebkendőt adtak, mellé zsolttároskönyvet.”¹³ A legarchaikusabb szokásrend része a kézzel temetés. Torokszorító Avas Kálmánné Páti Irén hiteles leírása: „Régen a halottakat teljesen *kézzel temették* el. Ásót, kapát csak a sír megásásánál használtak, de a halott temetését teljesen kézzel végezték. Aki csak hozzáfért, kézzel szórta rá a földet.”; „Régen koszorút, virágot nem tettek a sírokra, virágot sem ültettek. *Egy év elteltével* nyúltak csak a sírokhoz. Szép domborúra eligazították és úgy maradt. Csak fű és vadvirág nyílt a sírokon.”¹⁴ A sírok így végül is belesimultak a tájba, a sír vissza lett adva a természetnek. A táj–természet–ember egységénél, az életet mint a teljességbe tagolódást tekintő gondolkodásnál vagyunk ismét. Az őrségiak világegsze így formálódik teljessé.

Ahogy a gazdálkodás több eleme tovább él, pl. az olajtermelés újbóli felvirágzása az Őrségben, a többi értékből is áttemelhetünk a mába, akár a népi táplálkozásból is. Külön előadást érdemelnének a őrszentpéteri „*mind-szent-béles*”, a *szemmárton-gabonca* [Szent Márton napján készült], e leghagyományosabb ünnepi sütemények, de idetartoznak az Őrség legelterjedtebb süteményei: „*Cipu, bugda, perez, kalás, kött* tésztából... egész kerekségben megsüttetik.”¹⁵

Érdemes átgondolnunk, a régiségből mik tehetnék szebbé, tartalmasabbá” életünket. A néphagyomány, a szokásrend mindig segítője volt az életnek! Az őrségiak tudják, milyen gyökerek örökösei, milyen értékek birtokosai, hordozói, akár csak ismerői az erősen megváltozott világban. Tudjuk, hogy napjainkban több mint harmincezren járnak át Ausztriába dolgozni Magyarországról, megélhetésüket keresve és megtalálva – épp ezért is fontos tudatosítani és továbbadni magyar értékeinket. Az Őrség folklórja jelentős. *Magyar Zoltán még 2013-ban is kétkötetnyi mesét, mondát* tudott gyűjteni e tájegységben. Olykor a szellemi értékek a tárgyakat is túlélnek. Most a szellemi kincsek közül választottunk, először Dömötör Sándor gyűjtéséből.

A hosszú élet titka¹⁶

Ispánkon élt az öreg Laczó Gábor, azt mondták róla, hogy ő az Őrség legöregebb embere. Láta még az illéreket is 1848-ban a Kishegyen disznólkodni, de őt nem bántották, mert még gyerek volt. Az illérek vezére Jelasics horvát bán volt, Bécsbe akart menni Ferenc Jókához, de

Köszegnél elvágta az útját a magyar huszárok és visszazavarták őket Horvátországba. Az illérek szedett-vedett ruhában voltak, fahusáng volt a kezükben, még kardjuk sem volt, de jó verekedős emberek voltak.

A törökök nem jártak az Őrségben, a nagy erdőkben nem tudtak létezni. Az őrségiek nem irtották ki az erdőt, hanem gondozták, hogy jó sűrű legyen, nagyobb hadak ne tudjanak áthatolni rajta. Őriszentpéteren álltak meg a törökök. Minden katonának egy sapka földet kellett odahordani, abból lett az a domb, ami a vasútépítés előtt az állomás épületénél volt. Törökhalomnak hívták az öregek.

Az őrségiek mind egy vezér utódai. Amikor Árpád apánk idetelepítette az őrségieket a határ őrzésére, nagy erdő volt itt. Nekik kellett a fákat kiirtani onnan, ahová letelepedtek. Az volt a gyepű, azon túl az ellenség nem mehetett. Nem voltak köztük soha gazdag emberek, itt soha nem találtak ásás közben pénzt, kincseket, csak fegyvert, kardot, buzogányt.

Az öreg Laczó szokott ezekről a régi dolgokról mesélni. Tíz leszármazott gyermeke, 44 unokája és 24 dédunokája volt, amikor meghalt. Sokszor kérdezték tőle, hogyan lehet az olyan hosszú életet biztosítani, amilyen az övé volt – lehetett talán száz éven is fölül. Azt szokta mondani: – Mindig kukoricamálét ettem vagy szaladost, amennyi belém fért. Bort vagy pálinkát nem ittam többet, csak amennyi volt. Pipázni csupán annyit pipáztam, amennyi kellett. A lányokkal, menyecskékkel csak akkor foglalkoztam, ha nagyon muszáj volt. Hát így éltem!

– Jó, jó Gábor bácsi, más is így csinál, aztán mégis meghal... – mondták neki.

– Meghal, meghal. De hát nem kell meghalni. Akkor sokáig él az ember! – mondta az öreg mosolyogva.

Magyar Zoltán gyűjtötte Kapornakon a pásztorról és az ördögről szóló ősi gyökerű mesét.¹⁷

A pásztor és az ördög

Élt egyszer a puszán egy pásztor. Egy este bekopogtatott hozzá az ördög fekete képével és lólábával. Már sokszor hallott a pásztor a fekete ördögről. Most osztá megjelent nála életnagyságba. Hozzá még föl is szólította a pásztor, hogy menjen vele, mert őérte jött. Már sok van a rováson. Tehát most elviszi a pokol fenekére és ott elégeti.

Megijedt a pásztor. Jettében előkapta a furuláját, és kérte az ördögöt, hogy még egyszer furulázhassa el kedves nótáját. Az ördög megengedte, ő pedig elkezdett furulázni. Az ördögnek nagyon megtetszett a nóta, úgy-hogy a végén táncolni kezdett.

Egyszer csak arra kérte, hogy legyen szíves, őt is tanítsa meg ilyen szépen furulázni. Azt mondta a pásztor, hogy szívesen meg is tanítja. Szépen beadta a szájába a furulát, és a likakra ráarkta az ujjait. Akkor azt mondta az ördögnek, hogy most csak fújja. Az ördög elkezdte fújni, de a furula nem szólt olyan szépen, mint a pásztornál.

A pásztor mondja neki, hogy ő tudja miért nem szól szépen a furula. Mert az ördögnek a körmei igen nagyok és görbék. Nem pászulnak rá a furulának a likjaira. De ő tud rajta segíteni, meg kell egyenlíteni a körmeit.

Mindjárt hozzá is fogott az egyenesítéshez. Odahívta az ajtóhoz, az ajtót kinyitotta, mondta az ördögnek, hogy tegye oda a körmeit. Amikor odatette, a pásztor az ajtót becsapta, az ördögnek a körme pedig közte maradt. Akkor a pásztor elővette a pásztorbotját, és elkezdte az ördögöt agyba-főve ütni. Az ördög keze nem gyűtt ki az ajtó közül, elkezdett ékhetetlenül ordítani és ugrálni. A pásztor addig ütötte, még reminkedni nem kezdett az ördög. Akkor azt mondta neki:

– Most megtanítottalak furulázni is, meg táncolni is!

Az ördög megfogadta, hogy többet nem jön soha érte, csak mast eressze el. Azóta az ördög sohasem megy pásztorér. (Őrség)

Remélem, értünk sem.

Így készül
a kópíc
1972

JEGYZETEK

- 1 BURÁNY Béla: *Ünnepek, szokások, babonák I–II.* Előszó 7. Újvidék, Fórum, 2000
- 2 Pál István tereskei juhász és dudás mondása zenész tanítványainak, 1995
- 3 Kunkovác László közlése *Világjelek* című könyvének bemutatója kapcsán, 2017. március 19.
- 4 MAGYAR Zoltán: *Őrségi mesék és mondák.* Bp., Balassi, 2013, 16.
- 5 AVAS Kálmánné: *Az őrségi emberek élete.* Szombathely, Vas Megyei Múzeum Igazgatósága, 1998, 57.
- 6 Uo. 30.
- 7 Uo. 7.
- 8 A szerző saját gyűjtése, 1975–1981, 1998 és 2014
- 9 AVAS: *i. m.* 49.
- 10 Uo.
- 11 MOLNÁR V. József: *A magyar lélek képe. Az emberélet fordulói a néphagyományban = Magyarságtudományi Füzetek,* Bp., Magyarok Világszövetsége, 2014, 29.
- 12 Uo. 32.
- 13 AVAS: *i. m.* 71.
- 14 Uo. 72.
- 15 KARDOS László: *Az Őrség népi táplálkozása.* Bp., Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, 1943, 122.
- 16 DÖMÖTÖR Sándor: *Őrség.* Bp., Gondolat, 1960, 159–160.
- 17 MAGYAR Zoltán: *Őrségi mesék és mondák.* Bp., Balassi, 2013, 17. szöveg, 78. (*Magyar Népköltészet Tára XV.*)

IRODALOM

- AVAS Kálmánné: *Az őrségi emberek élete.* Szombathely, Vas Megyei Múzeum Igazgatósága, 1998 (Vas megye néprajzi kincsestára 2.)
- BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I–III.*; Szeged, Mandala, 1998
- BALOGH János: *Az Őrség kapujában.* Csákánydoroszló, Községi Közös Tanács, 1980
- HOPPÁL Mihály: *Folklór és közösség.* Bp., Széphalom Könyvműhely, 1998
- SCHOPPER Tibor: *Őrség.* Bp., Corvina, 1982
- TÓTH János: *Az Őrség népi építészet.* Bp., Műszaki Könyvkiadó, 1975
- Az Őrség bibliográfiája.* Szerk. KÖBÖLKUTI Katalin, NAGY Imre, Szombathely, Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár, 1983